

A birodalmi retorikától a Portugálul Beszélő Országok Közösségéig (Geopolitikai kódok és dekolonizáció Portugáliában, 1928–1996)*

(Bevezetés: *Portugália 1926–1976 – egy kis történelem*) Portugália 1926 és 1976 közötti félévszázada a rendszer-, a rezsim-, a kormány- és az államforma váltások/változások ötven esztendejeként jellemezhető. A korszak ugyanakkor a birodalom és a birodalmi álmok megszűnésének, a geopolitikai kódok változásának, a gyarmati háborúnak és a dekolonizációnak a periódusa is. A rendkívül bonyolult és komplex folyamat és esemény sor maga is több szakaszra osztható. *1910. október 5-én megbukott a monarchia.*

A *szabadelvű köztársaságban* ugyanakkor állandósultak a politikai válságok. *1910 és 1926 között* ötven kormánya volt az országnak. A hadsereg és a hatalomra jutott gyenge városi középosztály nem tudta stabilizálni uralmát. A reformok bevezetésére törekvő politikai elit a 40%-os analfabetizmussal sújtott alsóbb néprétegekben sem talált tartós szövetségesre, nem tudta megtörni a konzervatív erők befolyását és nem tudta megváltoztatni a gazdasági fejlődés gátját képező földbirtok szerkezetet.¹ Az első világháború után nőtt Portugália eladósodása, romlott az ország fizetési mérlege, a gazdasági, szociális és morális válság általánossá vált. A húszas években Európa-szerte elterjedt tekintélyuralmi-etatiszta megoldások és növekvő állami szerepvállalás Portugáliában az *1926. május 28-i katonai hatalomátvételhez* vezetett.

A portugál hadseregen belül különböző irányzatok léteztek. Egyiknek sem sikerült azonban tömegtámogatásra szert tennie. A hatalomátvételt irányító Manuel de Oliveira Gomes da Costa tábornokot rövid időn belül háttérbe szorították, s a vezetés a Mussolini és a Miguel Primo de Rivera tábornok spanyolországi diktatúrájának (1923–1930) társadalompolitikai megoldásaival szimpatizáló konzervatív, radikális, jobboldali tisztii csoport kezébe került. A hadsereg azonban nem rendelkezett sem koherens politikai programmal és ideológiával, sem reális, hosszú távú jövőképpel. Egy olyan karizmatikus vezető is hiányzott, aki megfelelő gazdasági-pénzügyi szakértelemmel bír. A „gerinctelen”² politikai váz nélküli diktatúra civil segítségre szorult. Ezért a Gomes da Costa 1926 novemberében leváltó Oscar Carmona tábornok, 1926 novembere és 1928 márciusa között ideiglenes köztársasági elnök, az 1928 április 18-án beiktatott Vicente Freitas kormány pénzügyminiszterévé a jó szakember hírében álló, puritán katolicizmusáról ismert António de Oliveira Salazart, a coimbrai egyetem pénzügytan professzorát, az 1917-ben alakult Portugál Katolikus Centrum (Centro Católico Português) elnevezésű szervezet egyik városi vezetőjét nevezte ki.³ Az intézkedés összhangban volt a hadsereg vezetőinek *diktátor nélküli diktatúra* megvalósítására irányuló törekvéseivel. E koncepció szerint a kialakított jogrend alapján a hadsereg képviselője által betöltött, közvetlen szavazás útján választott köztársasági elnöki funkció birtokában, a konzervatív polgári csoportok és politikusok kormányba történő bevonásával fenntartható a fegyveres erők intézményes uralma és társadalom fölötti ellenőrzése. A formális jogi előírások fegyveres erők által garantált érvényesítése és a szakértői kormányzás egyenruhás kontrollja biztosítja a diktatúra kon-

tinuitását, s megakadályozza a hadsereg számára portugál konstellációban nem kívánatos egyszemélyi, vezéri, diktatori hatalom kiépítését. A rendszer 1932. július ötödikéig, Salazar kormányfői kinevezéséig a fentebb kifejtett elvek szerint működött. Az *Estado Novo-t*, az Új Államot intézményesítő 1933. április 11-én életbe lépett alkotmány azonban az időközben megváltozott erőviszonyokat tükrözve alapjaiban módosította Portugália politikai berendezkedését. A hadsereg a salazari *Estado Novo (1932–1968)* időszakában és az azt követő *Estado Socialnak (Szociális Államnak)* nevezett *Caetano korszakban (1968–1974)* is megtartotta az államfői posztot. Oscar Fragozo Carmona tábornok 1928 márciusától 1951. január 16-ig, nyolcvanegy éves korában bekövetkezett haláláig választott elnöke volt az országnak. Őt Craveiro Lopes tábornok (1951–1958), majd Américo Thómas tengernagy (1958–1974) követte a köztársasági elnöki palotában.⁴

A régi, működésképtelen gazdasági-társadalmi és politikai struktúrákkal, az azt fenntartó és konzerváló tekintélyuralmi-diktatórikus berendezkedéssel az 1974. április 25-i „*Szegfűk forradalma*” szakított.⁵ A Portugália történetében új korszakot nyitó demokratikus rendszer is heves politikai és gazdasági ingamozgások és összecsapások sorozatában alakult ki és szilárdult meg.

Mindezek a körülmények, történések és folyamatok visszatükrözödtek a különböző korszakokban alkalmazott geopolitikai kódok, birodalmi retorika, valamint a portugál gyarmatok önrendelkezési-függetlenségi törekvéseivel kapcsolatos kormányzati politika rendszerében.

(*Estado Novo (1932–1968)*) Miniszterelnöki kinevezése után Salazar gőzerővel hozzálátott az általa elképzelt és a hadsereg által is támogatott korporációs-tektélyuralmi rendszer kiépítéséhez. A politikai közgondolkodás és berendezkedés szerves részét képezte az afrikai, az indiai és az ázsiai kontinenseken található portugál gyarmatbirodalom megtartása és anyaország által történő integrálása. 1933. február 22-én a kormány lapja, a *Diário do Governo* közölte az új alkotmány szövegét. Március 19-én a portugál parlament elfogadta a dokumentumot, amely 1933. április 11-én lépett életbe. Az alaptörvénybe belefoglalták az 1930 júliusában kibocsátott *Gyarmati Okmányt (Acta Colonial)*, mely szerint a tengerentúli tartományok és az anyaország a portugál nemzet egymástól elválaszthatatlan részét képezik. Uralmának megszilárdítása céljából kezes báránnyá változtatta az 1930 június 30-i szerves alapszabály előírásai szerint létrehozott, a rezsim tömegpártjának szerepét betöltő *Nemzeti Egységet (União Nacional)*, amely – olvashatjuk Manuel Braga de Cruznak a salazari politikai rendszerről írott monográfiájában – „nem kormánypárt, hanem sokkal inkább a kormány pártja volt.”⁶

1933-ban az érdekvédelem állami ellenőrzése céljából létrehozták a *Korporatív Kamara (Camara Corporativa)* hivatásrendi testületét. 1936. december 14-én megalakították a fiatalság politikai mobilizációját szolgáló *Portugál Ifjúság (Mocidade Portuguesa)* elnevezésű tömegszervezetet, amelynek tíz éves korától kezdve minden gyerek tagja kellett legyen. 1937 decemberében megszületett annak női tagozata, a *Mocidade Feminina*. A társadalmi rend védelmére szerveződött a katonatiszti irányítás alatt álló paramilitáris *Portugál Légő (Legião Portuguesa)*. A harmincas évek elejére Portugáliában visszaállt a fegyveres erők felett gyakorolt civil ellenőrzés, annak ellenére, hogy mint korábban már jeleztük, a köztársasági elnöki funkciót a diktatúra fennállása alatt mindvégig katonák töltötték be. A salazari majd a caetanoi korszakban az államfő tényleges szerepe azonban lényegében véve a protokolláris feladatok ellátására korlátozódott. A hadsereg visszavonult a laktanyákba, mivel az 1926-os államcsíny végrehajtói is csupán átmeneti jellegűnek tekintették a katonai hatalomátvételt. Az általuk elképzelt rend, stabilitás, biztonság és a gyarmatbirodalom megtartásának igényét a Salazar-rendszer a legteljesebb mértékben

kielégítette. A represszió, a megtorlás, a haza ellenségének tartott csoportokkal szembeni határozott és erőszakos fellépés, az indoktrináció, a mobilizáció a fizikai és a szellemi terror a salazari Új Állam berendezkedésének szerves részét képezte. 1933 augusztusában hozták létre az *Állambiztonsági és Államvédelmi Rendőrség (Policia de Vigilância e de Defesa do Estado – PVDE)* elnevezésű szervezetet, üzemelték be a politikai elitéltek fogva tartására szolgáló Peniche erődbörtönt.⁷ A PVDE 1945 októberében nevet váltott. A *Nemzetközi és Állambiztonsági Rendőrség (Policia Internacional e de Defesa do Estado)* a rendszer ellenzéke és a külföld számára a rettegett *PIDE-ként* vált ismertté. 1969-ben, a Caetano korszakban, a megbukott átmenet időszakában a szervezet *Biztonsági Főigazgatóság (Direcção Geral de Segurança – DGS)* néven működött.

A Salazar-rendszer fennállásának több mint négy évtizede alatt hatalmának fenntartása céljából a külső és belső körülményektől függően különböző módszereket alkalmazott. A diktátor nagy jelentőséget tulajdonított a portugál lakosság konzervatív-keresztény szemléletű beállítottsága megőrzésének, ideológiai átnevelésének, racionális keretek között tartható, túlzásoktól és heves érzelmi kitérésektől mentes indoktrinációjának. Annak ellenére, hogy Salazar fizikailag is irtózott a tömegekkel való közvetlen érintkezéstől, a tömegek lelkesült és extatikus mozgósításától, jól tudta, hogy az ideológiai befolyásolás, a hatékonyan működő propagandagépezet, valamint a magányos, népert dolgozó és aggodó, a történelmi kontinuitás összefüggésrendszerébe helyezett diktátor képe a hatalom fenntartásának elengedhetetlen eszköze és feltétele.

A katonai hatalomátvétel negyedik évfordulóján, 1930. május 28-án tartott beszédében ugyanakkor Mussolini nyomán a nemzetnek az állam keretei között megvalósítandó integrációját hangsúlyozza: „*Mindent az államért, semmit az állam ellen, semmit az államon kívül*” (*Tudo pela o Estado, nada contra o Estado, nada fora do Estado*) – mondja, majd az Estado Novo-ra gondolva hozzátézi: célja „...a Nemzet, az egész Nemzetnek az Állam keretei között új alkotmányos alapszabály révén megvalósuló integrációja.”⁸

Az ország szellemi agymosása céljából 1933 márciusában bevezetésre kerül az előzetes cenzúra intézménye, s ugyanezen év szeptemberében felállítják a *Nemzeti Propaganda Titkárságát (Secretariado da Propaganda Nacional – SPN)*, amely 1934-ben 100 oldal terjedelemben, több nyelvre lefordítva megjelenteti az Új Állam *Tízparancsolatát*. Ennek a legfontosabb elvei a következőképpen összegezhetők:

„I. Az Új Állam mindannak az állandóságnak és megújulási képességnek a megtestesítője és szintézise, amely a Haza élő hagyományaiban és legélelénjőbb törekvéseiben gyökerezik. Egyszóval a morális, a társadalmi és a politikai kiválóságot reprezentálja.

II. Az Új Állam a függetlenségnek és a Nemzet egységének garantálója, biztosítja a szerves értékeknek, a termékeny és teremtő energiák összességének az egyensúlyát.

III. Az Új Állam egyetlen osztálynak sincs alárendelve. Szerepe a társadalmi osztályoknak a nemzeti érdek által meghatározott legfelső harmónia alá rendelésében áll.

IV. Az Új Állam elutasítja a Tekintély Szabadság nélkül és a Szabadság Tekintély nélkül idejétmúlt formuláit – azokat a Tekintély és Szabadságok rendszerével helyettesíti.

V. Az Új Államban az egyén társadalmilag mint a természetes (családok), a szakmai (korporációk) és a területi (municípiumok) csoportok tagja létezik – e minőségében rendelkezik valamennyi szükséges jogosítvánnyal. Az Új Állam számára az elvont Emberi Jogok csak konkrét formájukban léteznek.

VI. Nincs Erős Állam ott, ahol a Végrehajtó Hatalom gyenge. A parlamentarizmus a Kormányt a tülekedő politikai pártok diktatúrája által alkotott politikai gyűlés felelőtlen önkényének veti alá. Az Új Állam az államfői intézmény és a kormány állandósága, függetlensége és biztonsága révén biztosítja az Erős Állam létét.

VII. Az Új Államban a nemzeti képviselő nem fikció és nem tisztavirág életű csoportok a hordozói. Azt a nemzeti élet valós és állandó elemei: a családok az önkormányzatok, a társulások, stb. testesítik meg.

VIII. Minden portugálnak joga van a szabad és méltó élethez – de mindenképp figyelemmel kell lenni arra, hogy a méltó és szabad élet együttes létezése jelenti a jogot Portugáliában. Az általános érdek magasabb rendű az egyéni érdeknél. Ahogyan Salazar mondta: kötelességünk minden áldozatot meghozni egymásért; a közösséget nem áldozhatjuk fel az egyéni érdekek oltárán.

IX. *Az Új Állam Portugália történelmi nagyságának, saját, egyetemes értékeken alapuló hatalmas Birodalma civilizációjának visszaállítását akarja. Portugália nagyhatalom akar lenni.* – [kiemelés tőlem – Sz. I.]

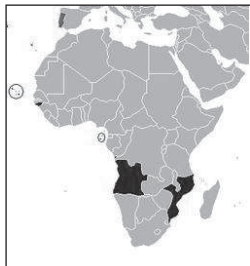
X. Az Új Állam ellenségei a Nemzet ellenségei is. A nemzet szolgálatában – amely mindannyiunk közös érdeke és amire mindannyiunk fel vagyunk jogosítva – lehet és kell erőt alkalmazni. Ez esetünkben a Haza legitim védelmét jelenti.⁷⁹

A Nemzeti Propaganda Titkársága 1944 márciusában *Nemzeti Információs Titkársággá* (*Secretariado Nacional da Informação – SNI*) alakul. A rendszer ideológiai alapjaiban azonban változás nem következik be.

A Tízparancsolatban felsorolt elvek mellett a rendszer propagandájának központi elemét az öt fő érték – *Isten (Deus), Haza (Pátria), Tekintély (Autoridade), Család (Família), Munka (Trabalho)* – állandó és intézményes sulykolása képezte. Salazar 1936. május 28-án Bragában, a katonai hatalomátvétel tízéves évfordulóján tartott beszédében a következőképpen fogalmaz: „A kétségek által szabdaltnak lelkiség és a tagadás uralta század korában a nagy bizonyosságok nyugalmanak helyreállítására törekszünk. Nem vitatjuk Istent és az erényt; nem vitatjuk a Hazát és történelmét, nem vitatjuk a tekintélyt és presztízsét; nem vitatjuk a családot és erkölcsét; nem vitatjuk a munka dicsőségét és az azzal járó kötelességeket.”¹⁰ Salazar 1936. májusi bragai beszédének mondatai hajszállra megegyeznek a Párizsi Világkiállításra egy évvel később megjelentetett kötet záró fejezetének szövegével. Ebből most csupán az utolsó bekezdést idézzük, amelyben Salazar a következőképpen összegzi rendszerének legfőbb vonásait és célkitűzéseit: „Ezek képezik az általunk alkotott építmény alapvető oszlopait és annak kiépítését szolgálja a béke, a rend, a portugálok nemzeti egysége, az erős állam, a tekintély tisztelete, a közigazgatás tisztessége; ennek révén keltjük életre a gazdaságot, a hazafias érzést, a korporációs szerveződést és a *gyarmatbirodalmat*.”¹¹

Salazar korporatív-keresztény állam megteremtésére törekedett. Ennek érdekében 1940-ben konkordátumot kötött az egyházzal. Ragaszkodott azonban *az állam és az egyház formális szétválasztásához*. Teokratikus berendezkedés helyett az egyházzal való jó kapcsolatot hatalmának legitimálására, a portugálok engedelmességének kivívására használta fel. A hatalom és a klérus közös célját, együttműködésük alapját Salazar a nemzetépítés és nemzeti felemelkedés történelmi feladatának megvalósításában látta. Erre jó alkalmat nyújtott a *Portugál Világ Kiállításának* (*Exposição do Mundo Português*) 1940 júniusi lisszaboni rendezvénysorozata. E sajátos expó egyik célja a *Nemzetté Alakulás és a Restauráció Kettős Centenáriuma* (1140 – 1640 – 1940) – (*Duplo Centenário da Formação da Nacionalidade e da Restauração. 1140 – 1640 – 1940*) megünneplése, a portugál „gyarmatbirodalom” hagyományainak újjáélesztése, valamint Portugália befolyásának két történelmi évfordulóhoz kapcsolódó megerősítése volt. 1140 Alfonso Henrik önálló portugál királysági létrejöttének, 1640 pedig a nyolcvan éves spanyol uralom végének, a függetlenség restaurálásának, helyreállításának dátumát jelentette. A nyolcszáz, illetve a háromszáz éves évforduló lisszaboni megünneplése alkalmasnak bizonyult az Új

Állam és a diktatúra vezetői történelmi szerepének, küldetésének, legitimitásának erősítésére, nemzet-restauráló, nemzet-fenntartó képességének hangsúlyozására, a nemzeti fordulópontok és a salazari rezsim közötti kontinuitás mítoszának megteremtésére. António Ferro a Nemzeti Propaganda Titkárságának vezetője már két évvel a Kiállítás előtt a következőket írta: „1140 magyarazza 1640-et, éppen úgy, ahogyan 1640 előkészíti 1940-et. Ez Történelmünk három szent dátuma: a születés, az újjászületés és a dicsőséges feltámadás éve! Amit ünneplünk, az nem a tegnapi, hanem sokkal inkább a ma Portugáliája, az nem annyira don Alfonzo Henrik és IV. János, hanem sokkal inkább Carmona és Salazar Portugáliája.”¹²

1. ábra. Portugália afrikai gyarmatai

(Forrás: http://hu.wikipedia.org/w/index.php?title=Fájl:Portuguese_colonial_war_map1.PNG&)

„Az ezerkilencszázharminc évek második felétől megkezdődtek a nemzeti érzelmek felkorbácsolásával járó teatrális mozgósítások és ünnepek. „... e megnyilvánulásokat a rendszer dicsőítésének szentelték. (kongresszusok, felvonulások, kiállítások – mindenképp a kolonialista jellegű Portugál Világ Kiállítása 1940-ben –, kollokviumok, konferenciák, filmbemutatók, művek és folyóiratok megjelentetése, művészeti és kulturális események, irodalmi díjak, festőszalonok...)”¹³

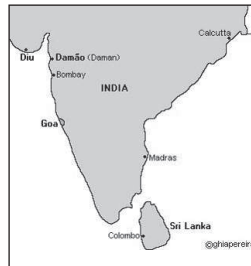
A birodalom fenntartására tett erőfeszítések és a birodalmi retorika ellenére az 1960-as évtizedben a Salazar-rendszer politikája e téren is válságba került. 1961-ben Angolában megkezdődött a felszabadító háború. Angola példáját hamarosan követte a többi afrikai „tengerentúli tartomány” szabadságharca. Megkezdődött a Salazar–Caetano rendszert összeomlásba döntő tizenhárom éves fegyveres küzdelem.

(A portugál gyarmatbirodalom) 1961-ben, a gyarmati háború kirobbanásának időpontjában a 92 391 km² kiterjedésű Portugália 2 092 290 km²-nyi, az anyaországnál 22-szer nagyobb területű, a nemzetközi gazdasági, kereskedelmi, katonai kommunikáció és összeköttetés szempontjából stratégiaileg nagy fontossággal bíró gyarmatbirodalom ura volt.

Az afrikai kontinensen Angola területe 1 246 700 km²-t, Bissau-Guinea 36 125 km²-t, Mozambik 801 590 km²-t, São Tomé e Príncipe 1001 km²-t, a Zöld-foki-szigetek 4033 km²-t tett ki.

A „Portugál-Indiát” alkotó Goa, Damão és Diu 3814 km² kiterjedésű volt. Macau 28,2 km²-en terült el. A nagy távolság, a megvédeni kívánt hatalmas területek, a kilencmillió anyasország korlátozott humán kapacitása és csekély erőforrásai miatt az elhúzódozó gyarmati háború Portugália szempontjából nem sok jóval kecsegtetett.

(Geopolitikai kódok és birodalmi retorika Portugáliában) A geopolitikában a nemzeti érdekek nemzetközi megjelenítésére, képviselésére, külső és belső igazolására, a stratégiai célok realizálására szolgálnak a geopolitikai kódok. „Azt a módot, ahogyan egy ország elhelyezi magát a világban, geopolitikai kódnak nevezzük. Az országok által meghatározott geopolitikai kód öt fő kérdés megválaszolásán alapszik:

2. ábra. Portugál-India

(Forrás: https://www.wikipedia.org/wiki/Portuguese_India)

1. kik a jelenlegi és potenciális szövetségeseink
2. kik a jelenlegi és potenciális ellenfeleink
3. hogyan tarthatjuk meg szövetségeseinket és szerezhetjük meg potenciális szövetségeseinket
4. hogyan szállhatunk szembe jelenlegi ellenségeinkkel és a fenyegető veszélyekkel
5. hogyan igazolhatjuk fenti négy számításunkat a közvélemény és a globális közösség előtt.⁷¹⁴

A geopolitikai kódok meghatározásánál mindig figyelembe kell venni, hogy változó belső és külső körülmények között fogalmazódnak meg, ezért rendszeres felülvizsgálatra és módosításra szorulnak. Az az ország és az a politikai elit jár el helyesen és bölcsen, amelyik rendelkezik hosszú távú stratégiai célokkal és rövid távú akcióprogrammal.

Globális kontextusban szemlélve azt kell mondanunk, hogy világviszonylatban megtörténik a nemzeti geopolitikai kódok aggregációja, összesítése. Ez azonban nem jelenti azt, hogy valamennyi ország érdekei és célkitűzései megvalósulnak, vagy azonos súllyal esnek latba, azonos súllyal érvényesülnek. Bizonyos geopolitikai kódok jelentősebb befolyást gyakorolnak a világ eseményeire, mint mások. A struktúráképző nagyhatalmak, a különböző korszakok világhatalmai mindig nagyobb eséllyel érvényesítik gazdasági, politikai, ideológiai és civilizációs elgondolásaikat és törekvéseiket, mint más államok. A vezető hatalmak köre és száma is folytonosan változik. Ezért érdemes alaposan tanulmányozni a nemzetközi viszonyok rendszerében érvényesülő hosszú távú tendenciákat és világmodelleket.

A Salazar–Caetano rendszereinek geopolitikai gondolkodását és külpolitikai gyakorlatát az Új Állam *geopolitikai kódrendszerét* a birodalomépítő retorika, a világtörténelmi civilizációs küldetés és kivételesség hangsúlyozása, valamint a globálissá vált nemzetközi fenyegetettség viszonyai között a nyugati világ és a kereszténység értékei védelmében a Portugália által betöltött, más politikai entitásokkal nem pótolható szerep és feladat felvállalásának állami szintre emelése jellemezte.

A korabeli források Portugália speciális küldetéséről, az ország birodalomszervező tevékenységhez kapcsolódó evangelizációs jellegű missziójának beteljesítéséről írtak.¹⁵

Az 1928–1974 közötti korszakban használt *geopolitikai kódok* alapján véve *politikai geográfiai* érvrendszeren alapultak. A tizenötödik század második felében Tengerész Henrik irányításával, valamint Vasco da Gama, Pedro Alvares Cabral és mások közreműködésével megvalósuló felfedező utazásokra hivatkozva hangsúlyozták: „A világ csak a portugál felfedezéseket követően létezik.” Henrique Galvão 1936-ben megjelent könyvében¹⁶ Portugália szellemi nagysága mellett a két legnagyobb portugál afrikai gyarmat – Angola és Mozambik – Nyugat-Európa térségére helyezését „Portugal is not a small country – Portugália nem kis ország” geopolitikai kódjának bizonyítására és kinyilvánítására vállalkozott.

A birodalmi retorika – mint említettük – a korporatív jellegű Új Államot intézményesítő 1933. április 11-i Alkotmány után újabb geopolitikai kódokkal bővült. A Salazar-rendszer alaptörvénye Portugália tengerentúli tartományainak nevezi az afrikai gyarmatokat. Ezért a hivatalos propaganda büszkén állította: „Portugália nem gyarmati hatalom”, hanem: „Portugália többkontinensű hatalom.” A jelentős lélekszámú lakossággal és területi kiterjedéssel rendelkező Portugália tehát *nem kis ország*.

3. ábra. Portugál-India – bélyegen

(Forrás: <http://www.danstopicals.com/portuguese-indiaplans2.htm>)

A második világháborút követően változott a portugál geopolitikai kód. A politikai vezetés fő törekvése az *Integrar para não entrar* (Integráldni, de nem feladni) jelmondatban foglalható össze. Az önállóság megtartása mellett megvalósuló integráció Portugália számára három dolgot foglalt magában. Elsősorban és mindenekelőtt a *gyarmatbirodalom megőrzését* jelentette. Az 1951-es újabb alkotmánymódosítás során az alaptörvény szövegéből és a politikai közbeszéből már a birodalom és a gyarmat

4. ábra. Portugal is not a small country (Forrás: Henrique Galvão: *O Império*. Edições SPN., Lisbon, 1936.)

részvétel képezte. Az országban különböző formákban és méretekben megjelenő plakátok, bélyegek és propagandakiadványok Antonio Oliveira de Salazart keresztet lovagként, páncélba öltözött ábrázolták. *Salazar a Haza Megmentője* – olvashatjuk a bal felső sarokban elhelyezett mondatot. A kereszties tívész pajzsán látható felirat a nemzetet állítja politikája középpontjába. ”*Mindent a Nemzetért, semmit a Nemzet ellen*”- hirdeti a harcos. A talpzat alatt olvasható végkövetkeztetés szerint: „*Szerencsés az a Haza, akinek ilyen fiai vannak*”.

A nyugati keresztény civilizáció megóvásának részét képezi Afrika és a Világsziget (6. számú ábra), valamint az atlanti útvonalak védelméhez való portugál hozzájárulás is (7. számú ábra).

A portugál birodalmi gondolat igazolására született meg a *lusotrópusi civilizáció* koncepciója. Portugál szerzők és kutatói közösségek álláspontja szerint a lusotrópusi civilizáció a *hispantrópusi civilizáció* értelmezési tartományának kiszélesítését, annak magasabb fokát jelenti. Megítélésük szerint a huszadik század második felében a világlejlődés expanziós zónájának a Brazíliát is magában foglaló trópusi térség tekinthető. Minden bizonnyal nem tekinthető véletlennek, hogy ezt a teóriát az 1920-as évek-

kifejezések is eltűntek. Erre hivatkozva állította magáról a rendszer, hogy „*Portugália nemesebb, mint más imperializmusok*.” Lisszabon nem gyarmattartó hatalom, hiszen magát a kifejezést sem használják már. A saját jellegzetességek megőrzésére alapozott integráció másodsorban a tekintélyuralmi berendezkedés *atlanti rendszerbe történő integrációját* jelentette. Ennek első lépésére már 1943-ban az Azori-szigeteki Lajes támaszpontjának szövetségesek rendelkezésére bocsátásával sor került. Ezt követte az USA-val 1948-ban kötött katonai együttműködési egyezmény aláírása, Portugália 1949-es alapító tagként történő NATO-csatlakozása és az ország 1955-ös felvétele az ENSZ-be. Az integráldni, de nem feladni koncepció harmadik elemét *A nyugati keresztény civilizáció védelme érdekében folytatott új keresztet hadjáratban való portugál*

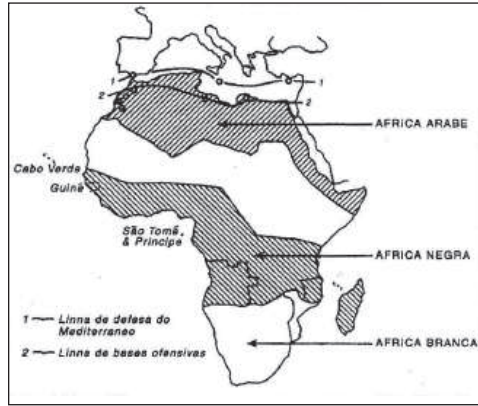

5. ábra. Salazar a Haza Megmentője (Forrás: João Medina: *Salazar, Hitler e Franco*. Livros Horizonte, Lisboa, 2000, 57. o.)

ben a brazil Everardo Backheuser foglalta először rendszerbe.¹⁷

Portugál felfogás szerint a *lusotrópusi civilizáció* „az európai és a trópusi karakter olyan szimbolikus és egyedi egységét jelenti, amely más európai entitások esetében sohasem ért el hasonló intenzitású szimbiózist”¹⁸

A lusotrópusi civilizáció „nem más, mint közös kultúra és társadalmi rend, mely az emberek és különböző etnikai és kulturális eredetű csoportok révén hozzájárul bizonyos magatartási módok belsővé tételéhez és elfogadásához az európaiak és trópusi leszármazottaik között – a közös alapot a luzitán tapasztalatok és várakozások képezik”¹⁹

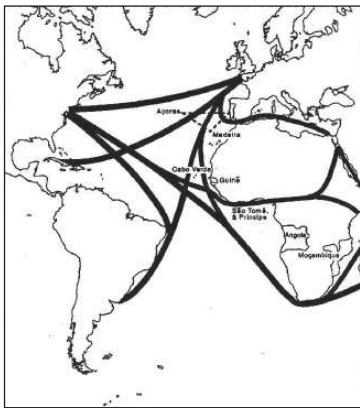

6. ábra. Afrika és a Világsziget védelme

(Forrás: José Comprimido: *Importancia geopolítica de Portugal para a estratégia do Mundo Livre. Anais do Club Militar Naval. 1956 vol. LXXXVI. 261.o.*)

(A gyarmati háború és következményei) A portugál gyarmatbirodalomra az első csapást India kormányra mérte. 1961. december 18-án a szubkontinentensnyi méretű ország csapatai felszabadították, visszafoglalták a Portugál-Indiát alkotó Goa, Damão és Diu enklávékat.²⁰

A december 11-én indított offenzíva előtt egy nappal „Oliveira Salazar még kételkedett abban, hogy Nehru a támadás mellett dönt. [...] 1961. december 10-én éjszaka a felelős miniszterekkel tartott értekezleten még arról a kérdéstről vitatkoztak, hogy az angol szövetséghez forduljanak-e, vagy sem... és Salazar egyetértett azzal, hogy a szövetségeként Anglia segítségét kérik.”²¹ Álláspontjuk a „Minthotól Timorig egy és oszthatatlan Portugália” tézisének alapult. Goa elvesztése, valamint az 1961 áprilisában Angolában megindult fegyveres felszabadító háború világosan jelezték, hogy a portugál gyarmatbirodalom megtartásának esélyei egyre inkább csökkennek. Az ország nemzetközileg elszigetelődött. A hadi sikertelenségek gazdasági-politikai válsággal párosultak. A hadsereg a rezsimmal szembeni engedetlenség, majd a beavatkozás útjára lépett.

7. ábra. Portugália és az Atlanti útvonalak védelme (Forrás: José Comprimido: *Importancia geopolítica de Portugal para a estratégia do Mundo Livre. Anais do Club Militar Naval. 1956 vol. LXXXVI. 258. o.*)

A szegfűk forradalmának közvetlen előzményét és okát a már tizenhárom éve tartó gyarmati háború és a Salazart 1968 szeptemberében a miniszterelnöki székben követő Marcelo Caetano által bejelentett *megújított kontinuitás (renovação na continuidade)* politikájának csődje jelentette. Az Estado Novo vezetése nem tanult Franciaország algériai kudarcából (1962). Portugália számára az elhúzódó fegyveres konfliktus katasztrofális következményekkel járt. A fokozatosan csökkenő népességre (1960-ban 8 851 000; 1970-ben 8 617 000) egyre nagyobb súllyal nehezedtek a háború terhei. 1961 és 1974 között 800 000 besorozott civil

teljesített katonai szolgálatot. A portugál hadsereg ez idő alatt 6340 katonát veszített és 112 205 volt a sebesültek száma. Az 1961-es 49 422 fős harcoló létszám 1973-ra 149 091 főre emelkedett. A háborús kiadások az ország költségvetésének 40%-át emésztették fel. 1973-ban a biztonsági, védelmi és katonai célokra fordított 15 milliárd 929 millió escudo majdnem háromszorosa volt az 5 milliárd 793 millió escudós gazdasági befektetésnek. 1964-től kezdve tömeges legális és illegális kivándorlás indult meg. Nőtt az ország államháztartási deficitje is. Felbolydult az egész portugál társadalom. Mindez döntő mértékben hozzájárult a rendszer válságának kibontakozásához.²²

Norri Macqueen a Dundee Egyetem kutatója némileg másként látja a gyarmati háború problémáját. Az általa közölt adatok szerint 1968-ban Caetano miniszterelnöki bársonyszékbe kerülésekor 117 684 portugál katona harcolt Afrikában. 1973-ban a háború utolsó évében számuk 27%-kal nőtt és elérte a 149 091 főt. 1968-ban 296 katona esett el a hadszíntereken. 1973-ra a veszteség 20%-kal csökkent. A halottak száma 236 fő volt. Természetesen ezek az adatok nem tartalmazzák a sebesültek számát. A háborús költségek 1967–1973 között a három hadszíntéren 69%-kal emelkedtek. Az összes kormányzati kiadások ezzel szemben 130%-kal nőttek. A szerző következtetése szerint: „Össességében nem az afrikai háborúból fakadtak azok a körülmények, amelyek intenzíven hozzájárultak a marcelizmus bukásához, az csupán az egyik tényezője volt a gerjesztett konfliktusok sokaságának.”²³ Tény, hogy Caetano hatalomra jutásakor az afrikai hadszíntér nem jelentett kritikus körülményt a rendszer számára. 1973 végére azonban – amint azt már jeleztük – azzá vált. A hadseregen belül is egyre inkább megerősödött az a nézet, hogy az ország a gyarmati háborút nem nyerheti meg. A felszabadító mozgalmak nemzetiek teljes függetlenségéért küzdöttek és elutasították Caetano *progresszív és részvételi autonómia* (*autonomia progressiva e participada*) programját. Nem fogadták el a miniszterelnöknek *Portugália megbonthatatlan egységéről* (*indivisibilidade do Portugal*) vallott felfogását sem, annak ellenére, hogy az már leszámolt a *kontinentális pluralizmus doktrínájával* (*doutrina do pluricontinentalismo*) és lemondott a tengerentúli provinciák kifejezés használatáról is, *államnak nevezve* a függetlenségükért küzdő afrikai kolóniákat.

1973 közepére a gyarmati háború kimenetelével kapcsolatban Portugáliában három lehetséges szcenárió rajzolódott ki. Az első álláspont szerint a háború folytatható. Francisco da Costa Gomes vezérkari főnök, a szegfűk forradalmának egyik meghatározó személyisége, *Portugália utolsó marsallja*²⁴ még az ország szempontjából katonailag kritikus helyzetben lévő Bissau-Guinea esetében is úgy vélte: „Guinea védhető és meg kell védeni.”²⁵ A másik irányzat szerint az afrikai hadszíntéren is az 1961-ben bekövetkezett goai alternatívával kell számolni. Azaz: a háború folytatása értelmetlenné vált, Portugália azt elveszítette. A hadseregen belül fellelhető harmadik irányzat – és ezt az álláspontot képviselte 1973 végén Bissau-Guinea katonai kormányzója Antonio de Spínola tábornok is – a háború folytatása mellett kardoskodott, de az erők csökkentését és átcsoportosításának szükségességét vallotta. Ezzel lényegében tudomásul vette, hogy „Az egységes és oszthatatlan portugál állam fikciója romokban hever.”²⁶ Ez, valamint az alább idézendő megállapítás ugyanakkor Norri Macqueen álláspontjával szemben a jelen tanulmány szerzőjének vélekedését támasztja alá. *María Inacia Rezola* a *Fegyveres Erők, a kapitányok és a rezsím válsága* című tanulmányában a következőket hangsúlyozza: „A salazarizmus utolsó időszakában jelentős erőfeszítés történt a Fegyveres Erők és a rezsím »szövetségének« megszilárdítására. Ennek alapvető oka az afrikai válság leküzdésének szükségessége volt. A tendencia a diktátor örökösének időszakában felerősödött. Az Afrikában folyó háború ily módon kulcskérdéssé vált.”²⁷ A rezsím erőfeszítései azonban már megkésettnek bizonyultak. A hadsereg alsó és középtisztí rétegében szervezkedés indult meg a hábo-

rú befejezése és a rendszer megdöntése érdekében. 1973 szeptemberében Alcáçovasban megalakult a *Kapitányok Mozgalma*. A szervezkedés decemberre általános jelleget öltött. Megszületett a *Fegyveres erők Mozgalma (Movimento das Forças Armadas – MFA)*.

A portugál történelemben, politikában, geopolitikai gondolkodásban és külpolitikai gyakorlat alakulásában 1974 kulcsévnnek bizonyult. 1974 február 22-én jelent meg António de Spínola tábornok *Portugália és a jövő (Portugal e o futuro)*²⁸ című könyve, mely leszámolt két, évtizedekig tabunak számító témával. Spínola szerint Portugália afrikai gyarmatainak folytatott háborút nem nyerheti meg. Ebből következően le kell számolni a kis országnak a nagyhatalmi-birodalmi álmokkal. A megoldást az anyaország és az afrikai országok önrendelkezési jogának elismerése, kapcsolatuk föderális szerkezetű államberendezkedéssé átalakítása jelenti. A tábornok javaslata azonban már megkésettnek bizonyult. A Fegyveres Erők Mozgalma által irányított „szegfűk forradalma” 1974. április 25-én megdöntötte a Salazar örökségét felvállaló Caetano-rendszert. Az új hatalomnak három súlyos problémával kellett szembenéznie. Meg kellett oldania az ország *demokratikus átépítését (democratização)*, a strukturális átalakítások révén a *gazdasági fejlődés (desenvolvimento)* beindítását, és véghez kellett vinnie a *dekolonizációt (decolonização)* folyamatát, a gyarmatbirodalom felszámolását. Ami ez utóbbit illeti: a forradalmi hatalom legfőbb szerve az Államtanács már 1974. július 19-én elfogadta a népek önrendelkezési jogának elismerésére vonatkozó 6/74. számú törvényt, amely magában foglalta a gyarmatok függetlenséghez való jogát is. Tizenkét nappal később, 1974. július 27-én Spínola elnök hasonló tartalmú rádióbeszédet intéz a nemzetek közösséghez. 1975 novemberére Angola, Mozambik, Bissau-Guinea, a Zöld-foki-szigetek, São Tomé és Príncipe nemzetközi jog szerint is elnyerik függetlenségüket. Az új portugál geopolitikai gondolkodás már a megváltozott hazai és nemzetközi erőterben fogant.

Ennek eredményeképpen változások következtek be a portugál új demokrácia külpolitikai prioritásrendszerében és külpolitikai gyakorlatában is. A hajdani anyaország az európai elkötelezettség és az atlanti világhoz való tartozás mellett a közös érdekek, értékek, valamint a közös történelmi, nyelvi és kulturális örökség jegyében kiegyensúlyozott és szoros baráti, partneri viszony kiépítésére törekedett a lusotrópusi civilizációhoz tartozó Brazíliával és a függetlenné vált volt afrikai portugál gyarmatokkal. A lisszaboni kormányzat erőfeszítéseit siker koronázta. 1996. július 17-én Angola, Bissau-Guinea, Brazília, Mozambik, Portugália, São Tomé és Príncipe, valamint a Zöld-foki-szigetek részvételével megalakult a *Portugálul Beszélő Országok Közössége (Comunidade dos Países de Língua Portuguesa)* civilizációs affinitáson alapuló új regionalizmus típusú szövetsége.²⁹

JEGYZETEK

- 1 Portugália utolsó száz éves történelmének szépirodalmi ábrázolását nyújtja a Nobel-díjas José Saramago: *Alentejo. Egy évszázad regénye*. (Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012) című műve.
- 2 A kifejezés José Ortega y Gasset: *Gerinctelen Spanyolország* című 1921-ben írott művére utal. A „történelmi elgerinctelenedés” folyamata azonban mutatis mutandis a portugál fejlődésre is alkalmazható.
- 3 Részletesen lásd: Szilágyi István: António de Oliviera Salazar – minden idők legnagyobb portugálja, avagy egy jobb sorsra érdemes ország nem tipikus diktátora? *Mediterrán Világ*, 2008. 7. sz. 29–51. o.
- 4 E sajátos tradíció az 1974. április 25-e, a szegfűs forradalom után sem szakadt meg. Más történelmi körülmények között és más tartalommal, de 1974 és 1986 között is a hadsereg vezetői töltötték be az államfői posztot Portugáliában. António

- de Spinola (1974) tábornokot Francisco da Costa Gomes vezérkari főnök (1974–1976), majd két cikluson keresztül António Ramalho Eanes tábornok (1976–1986) voltak az 1974 és 1986 közötti periódusban döntőbírói funkcióval felruházott Fegyveres Erők Mozgalma képviselőiként az ország államfői. Az egyenruhás köztársasági elnökök 1926 és 1986 közötti hatvan éves periódusa a Portugál Szocialista Párt vezetőjének, Mário Soaresnek államfővé választásával ért véget.
- 5 Részletesen lásd: Szilágyi István: „Hajnalhasadás áprilisban” (A Fegyveres Erők Mozgalma és a szegfűk forradalma Portugáliában). In: *Hadseregek a Mediterráneumban*. Pannon Egyetem MFTK – Zrínyi Kiadó, Veszprém–Budapest, 2009, 29–49. o.
 - 6 Manuel Braga da Cruz: *O Partido e o Estado no salazarismo*. Presença, Lisboa, 1998, 254. o.
 - 7 A titkosrendőrségi mechanizmus szépirodalmi ábrázolását nyújtja Antonio Tabucchi: *Állítja Pereira* (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999) című regénye.
 - 8 Yves Léonard: *Salazarismo e Fascismo*. Inquérito, Lisboa, 1998, 64. o.
 - 9 *Décálogo do Estado Novo*. Lisboa, SPN, 1934, 5., 15., 23., 33., 43., 55., 65., 71., 79. és 87. oldalak.
 - 10 Yves Léonard: i. m. 61. o.
 - 11 António de Oliveira Salazar: *Como se levanta um Estado*. Atomicbooks, Lisboa, 2007, 133. o.
 - 12 Yves Léonard: i. m. 96. o.
 - 13 Yves Léonard: i. m. 134–135. o.
 - 14 Flint, Colin: *Introduction to Geopolitics*. Routledge, London and New York, 2007, 55–56. o.
 - 15 Részletesen lásd: James Derrick Sidaway: *Iberian Geopolitics*. In: *Geopolitical Traditions. A Century of Geopolitical Thought*. (Edited by Klaus Dodds and David Atkinson). Routledge, London and New York, 2000, 118–150. o., valamint: Modesto Barcia Lago: *Geopolítica de la Iberidad*. Editorial Dykinson, S.L., Madrid, 2008, 523. o.
 - 16 Humberto Galvão: *O Império*. Edições SPN., Lisboa, 1936.
 - 17 Everardo Backheuser: *A estrutura política de Brasil. Notas prévias*. Rio de Janeiro, Mendonca & Machado, 1926.
 - 18 G. Freyre: *Portuguese Integration in the Tropics*. Lisboa, Agenda Geral do Ultramar, 1961, 41. o.
 - 19 *I. m.* 47–48. o.
 - 20 Az 1,4 millió lakosú Goa India legkisebb szövetségi állama lett.
 - 21 José Medeiros Ferreira: *Cinco regimes na política internacional*. Editorial Presença, Lisboa, 2006, 103. o.
 - 22 Részletesen lásd: Szilágyi István: *A portugál modell*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 157. o.
 - 23 Norrie Macqueen: *As guerras coloniais*. In: *A transição falhada*. Lisboa, 2005, Editorial Notícias, 265. o.
 - 24 *Costa Gomes: O ultimo marechal*. Entrevista de Maria Manuela Cruzeiro, Coimbra, Editorial Notícias, 1998.
 - 25 *I. m.* 160. o.
 - 26 *Norri Macqueen: i. m.* 285. o.
 - 27 Maria Inacia Rezola: *As Forças Armadas, os capitães e a Crise Final*. In: *A transição falhada*. Lisboa, 2005, Editorial Notícias, 341. o.
 - 28 Antonio de Spinola: *Portugal e o futuro*. Lisboa, 1974. Arcadia.
 - 29 Részletesen lásd: Szilágyi István: „Egy világ vagyunk.” A demokratikus Spanyolország és Portugália „birodalmi” politikája. In: Szilágyi István: *Portugália és Spanyolország. Történelem és politika a huszadik században*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány. Veszprém, 2006. 201–243. o., valamint: Szilágyi István: *identitások és identitásformák találkozás az európai multikulturális térben: a mediterrán tapasztalatok*. In: Szilágyi István: *Európa és a mediterrán világ*. Áron Kiadó, Budapest, 2009. 44–72. o.
- *A tanulmány a TÁMOP-4.2.2./B-101/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen projekt keretében készült.

